

Klasszicizmus.

— Első közlemény. —

I.

Kazinczyk és Kölcseyk világa — egy letűnt irodalmi irány, mely a multban élt és hatott; az ideál tiszta alakítása és követése, a görög-római ízlés második föltámadása, a magyar költészet és kritika egyik legmagasabb fejlődése, a magyar nyelv megújulása, erős irodalmi küzdelmek kora és emléke, ennyi sok nevezetességet jelent ez az egy szó: klasszicizmus. Egy félszázadra terjedő időnek jel-szava volt, egy lelkes és magasztos törekvésű írói gárda zászlajára írva, egy művészi elv diadala, az ízlés küzdelme és nemessége lett a klasszicizmus kora. Idegen szellem hordozója volt: idegen áramlat behatolása, idegen kultúra és szokatlan világ feltűnése által ment küzdelemről-küzdelemre, utóbb rövid ideig tartó diadalra. Feltámadt általa egy rég letűnt kor ízlése és irodalma, befogadást nyert egy szellemi mozgalom, mely a művelt nyugat világában már jóval előbb hatalomra jutott.

Ha röviden akarnám jellemezni, az elmondottakban foglaltam volna minden jellemzőt, ha hosszasabban kívánnám tárgyalni, meg kellene irnom irodalmunk történetének ama korát, mely Bessenyei-től egészen Szemere Pál és Kölcsey munkásságáig terjed. E rajzban meg kellene emlékezni minden mozgalomról és irányról, melyet a körülhatárolt idő fölmutathat, föl kellene elevenítenem ama korszak hőseit és küzdelmeit. Beszélnem kellene politikai és társadalmi ébredésről, nemzetem elmaradott és fájdalmas emlékű multjáról, s lelkesednem ama felbuzdulás rajzánál, melyben a mult század örökbecsű fellángolásának ismertetését tárgyalnám.

Sem egyik, sem másik kérdés nem izgat, röviden jellemezni — ma alig lehetne újat mondanom, hosszasan fejtegetni — most alig lehetne terem. Sem írókat nem kísérek figyelemmel, sem írá-

nyok fejlődését nem vizsgálom; fölteszem: mindenki ismeri e kor-szak külső viszonyait, tájékozva van ama mozgalmak és küzdelmek felől, forgatta könyveit, méltányolta sikereit. Más készt e kor fölkeresésére: egy gondolat, mely ha beválik, összekötő kapocs lehet a nemzeti kultúra s az idegen föld szellemi haladása közt, s e tekintetben aktuális értékű a most körülünk zsongó jelenben.

A klasszicizmus diadala egy művészeti elv győzelmét jelenti, s úgy is fogták föl eddig, kik róla értekeztek. Gondolom nem csak ezt jelenti: hanem azt a kölcsönösséget, mely a magyar nemzet és az őt környező idegen nemzetek kulturális, irodalmi és művészeti viszonyában uralkodik, jelenti azt a törvényt, mely e viszonyt meghatározza. Ha első tételtem vizsgálva, eredményre jutok: e törvény erejét bizonyítottam be; ha második tételtemre vonatkoztatom, meghatároztam azt és egy irányító eszmét vetettem mai művészeti mozgalmaink megértésére és helyes irányítására.

Sivár multság végig forgatni a mult század utolsó negyedéig terjedő irodalom bibliográfiáját, sivár és örömtelen, hogy szinte hallgatag bánkódásba merül a kutató. Hetven esztendő alatt nem találsz egyetlen nevet, melynek olvastán jótékony melegség hassa át a nemzeti irodalomért lelkesülő szívedet, nem találsz egyetlen könyvet, melyet meglegédeccsel lapozhatnál át. Két alakot tanulunk ismerni — az irodalom történetből, kik megmentik legalább a külső sikert: Faludi Ferencz tudós jezsuita, és Mikes Kelemen, a fejedelem nűséges Achatese domborodnak ki az unalmas szürkeségből. Amaz korának színvonalán álló papi író, telve nemes hevülettel és morális hajlandósággal, emez egy őszinte szívű és nyílt szavú emigráns; amaz megjárta Gréczet, Rómát, emez Rodostóban „hallgatá a tenger mormolását.“ Amaz papi életet élt, elzárva a világtól, nem vethetvén magát bele sem a köz-, sem az irodalmi életbe, emez szomorú száműzetésben, elzárva a hazától és honosaitól. Faludi épen oly keveset hatott korára, mint Mikes, irataiknak később lett kellendőségök, amaz még a mult század végén, emez a jelen században nyerte méltatását. Így ha e két nevet kiveszszük az érintett korból, örömtelen elmaradást tapasztalunk, oly elmaradást, mely nemcsak Európa haladásával szemben, hanem még saját nemzeti világunkban is hanyatlást jelentett.

Az irodalom csak alig élt; táplálkozott a mult évszázadok ha-

gyományaiból, újra meg újra visszatért a régihez, s enyhülést keresett a vallás vigasztalásában. Beniczky Péter és Balassa Bálint *Rhythmusai és Énekei*, Szőnyi *Szentek hegedűje*, egy csomó *Zsoltáros és Félzsoltáros könyv*, *Lelki tárház*, mindenféle *Trombita*, *Énekek*, *Zengedező mennyei kar*, himnuszok és dicséretetek, Kolombán és Csizi el-lapult históriái, Argyrus, Grizeldisz történetei, egy sereg jezsuita iskolai dráma, s más efféle gyöngé dolgok fordulnak meg kezünkben.

E kétes értékű és szegényes könyvtár teszi az irodalom egyik hajtását, a másik hajtás nem került nyomdafesték alá. Termékeit most kezdik felfödözgetni a mult hagyományaiból, elnyűtt, összerongyolt zsiros és vízfoltos kéziratokból, melyek mestergerendán és ládafiában vagy a nemesi kúriák cserepes padlástetői alatt molyok és egerek kegyelméből ránk maradtak. A köznapi irodalom bent a szegény magyar nép körében divatozott, művelői a papok, rektorok, togátusok tiszteletreméltó testületéből váltak ki, hallgatóit a szüreti és fonóbeli fiatalság, lakodalmi, keresztelői vendégség, névnap, disznótori közönség körében találjuk. Itt a rigmusok, köszöntők, tréfás, versezetek közönsége és szerzői körében vonult meg a magyar Múzsza, hogy legalább nyelvét el ne felejtse, hogy megmentsen egy egész nemzetet a jövő korok irodalmának.

Költői értéke nagyon kevés, de történeti jelentősége annál nagyobb. Mikor a közélet és iskolázás nyelve latin volt, a felső vidék tótul, a főrangú körök francziául és németül beszéltek, s az intelligens középosztály is összekeverte, összehadarta a latin és élő nyelveket, hogy csak a cselédséggel beszélt magyarul, mikor a nemzet zömét alkotó nemesség a kurucz világ, Péro lázadás, örökösödési háborúk örökös terheitől nyomva, izgalmaiktól leverve és anyagilag sokat szenvedve visszavonult patriarchális nyugodalmas, de elzárkózott kuriáira: akkor sem írónak, sem irodalomnak nem volt talaja, vagy levegője sehol e hazában, csak a föld egyszerű, de honszerető népénél, mely templomában magyar szót és éneket, mulatságaiban magyar verseket, rigmusokat hallgatott. Előkerültek szent Dávid zsolttárai, a XVII. század énekei, a jó emlékű Gyöngyösi és a népek kincse, a biblia, s velök az ájtatoskodó könyvek és a közkedveltségű alkalmi irodalom.

Ez az irodalom szülte és nevelte a magyar írók egy tekintélyes részét, s a magyar olvasó közönség zömét. Nem ismerte sem

Metastasio udvari játékait, sem La Fontaine és Voltaire szellemes költészetét, nem ismerte Klopstockot és Schillert, Pope-ot és Youngot, nem ismerte az akkori modern Európa szellemeit, irodalmát és költészetét. Eszményei nem terjedtek túl a hármás bérczen és a négy folyam közén, vágyai nem ragadták a költészet derűs és szép világába, kívánsága nem terjedt tovább a pajzán tréfánál, jól eső mulatásnál. Amaz gyakorta póriás volt, emez legtöbbszörre szellemtelen, és ha sorra vesszük a mondott irodalom termelését, azon kell csodálkoznunk, miképen tudott a nemzet zömének ízlése oly alacsony fokra alászállani?

Hogy félreértések eleve se támadhassanak, legyen szives olvasóm visszagondolni arra, mit elébb mondtam: a hétköznapi irodalomról és közönségéről beszélek; legyen szives megjegyezni egyúttal azt is, hogy ennek az irodalomnak művelői és pártolói egyaránt a nemzet legalantabb álló köreiből valók.

Szomorú kötelességem feljegyezni a XVIII. századi magyar társadalomnak exkluzivitását, s a mi abból könnyen érthető: elmara-dottságát. Feltétlenül nem hibás nemzetem e miatt; szomorú viszonyaival járt, különös helyzetével együtt fejlődött ki különös állapota. Vajda-Hunyad, Visegrád, Tata és Buda műemlékeinek kellett elpusztulniok, hogy Bécs és Európa műemlékei megmaradjanak, a Corvin könyvtár kódexeit veték az idők áldozatul a sz.-gallenli évkönyvek megmaradásaért, a magyar kultúra és vagyonosodás volt a nyugati kultúra és vagyonosodás váltsága. Míg háromszázados küzdelemben őriztük, óvtuk és védtük Európát a hódító törökség árja és hatalma ellen, míg karunk fegyvert forgatott a keresztyén hit s a nyugat művelődése védelmében, nem jutott időnk, hogy tollat és könyvet forgathassunk s a haladó nyugat nemzetével a művelődés munkájában részt vegyünk. Már maga ez a helyzet, küszöbnek lenni a nyugat és kelet között, untig elégséges volt a szellemi élet fejlődésének meggátolására. Hát még belviszonyaink rettenetesen siralmas volta, mily élénken magyarázza, miért maradtunk el Európától? Elég ha a vallási és a politikai szabadságért vívott kétszázados küzdelmeket említem föl — hiszen azzal élénk rajzik amaz időnek minden eseménye, szoronkodása, hányódó sorsa.

E két század romboló folyása magunkra hagyott bennünket, elzárt Európától, nem adott nyugalmat és időt, hogy tanulhassunk

és haladhassunk. A nemzet zömét a vallásos irány fogta el, dogmatikus szellem, a mi sehogyan sem kedvezhetett az egyetemes művelődés haladásának. Mikor még a szépirodalmi művek is csak az áhítatosság, a vallás-erkölcsi felfogás segítségével léphettek be a puritán szokású udvarházak ajtáin, miként az első verses és prózai elbeszélések tónusán kivehető, miképen kívánhatnók az eszthetikai ízlés csiszoltságát, a kedélyi élet rajzait, a szabad észjárás termékeit, — miképen várhatnánk a vallási világnézet körén kívül eső műveltséget, melynek alapjait a nyugat a XVII. század derekán már lerakta?

A művelődés tisztán a dogmák tanain határozódék, irodalom alig volt más, mint polemikus és vallási, s a mellett a népies, hétköznapi. A tudományos disciplinák gyéren megjelenő néhány fordítás, átdolgozás által legnagyobb részt latin nyelven voltak művelve, a magyar nyelv és költői szellem produktivitása csekély és fejletlen. Egyes alakok kiemelkedése nem teszi nagygyá ez egész korszakot; e kiemelkedő alakok (Zrínyi) inkább kivétel-, mint normaképen szerepeltek. Általában magyar terület lakosai még az írás és olvasás művészetén gyakorlák erejüket és eszöket, midőn a külföld már a művészi alkotás s az eszthetikai gyönyör élvezetébe merült. Részletesen így lehetne tehát kifejezni ama különbséget, mely e kérdésben hazánk s a külföld között vala. — Ha e képlet kézzel foghatóbb hasonlatra szorul, mondjuk úgy: a magyarság a XVI—XVII. században még csak ama köveket faragta, melyekből majdan kulturája palotáját fogja fölépíteni, míg az építés nyugaton már mindenütt megkezdődött.

Az előző igazságok általánosságban vannak előadva — a kivételeket illik kétszeres tiszteletben tartva említenünk. Még pedig azért, mert mint kivételek méltán vindikálhatják azt maguknak, s különösen azért, mert nyilván biztosítják, hogy a fajban, a magyarságban minden tehetség megvolt arra, hogy kedvező külső körülmények között versenyt haladhasson Európa művelődésével.

Előre bocsátván a XVI—XVII. század szellemi életének nyűgöző okait és ama körülményeket, melyeknek hatását szükségképen az elkövetkező XVIII. századnak kell megéreznie, ki fog még csodálkozni azon, hogy a XVIII. század derekáig tartó idő olyan sivár és kietlen volt? Ki fog csodálkozni, hogy azalatt a közönség ízlése megfogyat-

kozott, hogy a hétköznapi irodalom színvonala alászállott és elsekélyesedett?

Silány örökségül szállott a XVIII. századra az előtte lefolyt évek hagyománya, — idő kellett, míg feltűnik a hiány és rá gondolnak annak pótlására. A fejedelemasszony, Mária Terézia királynő udvarában fölragyogó fény és szellem rávilágított a patriarchális nemesi kúriák visszavonúlt családjainak egyhangú, fénytelen életére. E fény mellett látta meg Bessenyei György hona és nemzete elmaradottságát, ez világította meg értelmét s ez vetette sáugarait arra az útra, melyen nemcsak maga haladott, hanem melyre maga mellé társakat is szerzett.

Eléggé ismeretesek e korszak emberei és törekvései: a nemzet felvirágzásának és kulturájának eszköze, az irodalom, melynek egyetlen közege a nyelv; ismeretes az a gondolat, hogy a nyugat haladását az elmaradott nép nyelvén kell magyarázni. Ez az uralkodó gondolat adott tollat egy sereg író kezébe, kik nem Apolló csókja hevéből, hanem a magyarok istene feltámadásából lettek írókká; ők első sorban jó magyarok, lelkes és buzgó, igaz hazafiak voltak. Tőlük nem remélhet senki magas színvonalon álló irodalmat, náluk törekvést és jóakaratot, szünetet nem tartó munkálkodást és becsületos iparkodást kell keresnünk. Legyen az utókor hálás és elismerő íróinak hazafiasságáért s ne gáncsolja a hazafiakat írósgukért, — ama törekvések megítélésére ez lehet az egyik az egyik helyes és méltányos szempont.

II.

„A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit térszen, mint a tudatlanságot sóhajtni. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulásmódja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni; mert nem minden újság rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világban. . . . Eleitől fogva az újítók mindenütt üldöztettek; kár, mert örökké meg kellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy a jó szolgák gonoszokkal együtt ne szenvednének: mindazonáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a közügyért ideig motskoltassák, s azokat szolgálják, kik hívek és ártatlanok.“¹⁾

¹⁾ Magyarság. 1778.

Ime a felderengő magyar irodalom programja! Ki van mutatva benne, hogy ne ragaszkodjunk az ósághoz, kövessük az új módot, mely a nagy világhoz emel, hogy nem kell félni az újítástól, bár az újítók üldözést szenvednek is, mert újítónak lenni mégis kell valakinek. Ezek az újítók a magyar nyelv szent lelkesedésű harcosai, az irodalom tüzes bajnokai, az európai civilizáció eleven fákllyái. Az irodalom veszi kezébe az új világ irányítását, mert „valljuk meg, — olvassuk ugyanott — hogy nagyon megszűkültünk a magyarságban, melynek ugyan bőségében sohasem voltunk.“

Ebben az utolsó megjegyzésben, hogy a magyarságnak bőviben nem igen voltunk, felette jól van megmagyarázva elmaradásunk oka. Mily hátra voltunk a nemzeti eszme fölfogásában még csak a jelen század elején is, midőn huszonöt évi küzdelem után tudtunk eljutni a nemzetállam megértésére? Hát még a XVIII. század mily eredendő bűnben fogamzott és élt később, mikor előállt a történelem kaoszából? Rákóczy hadjáratai s szerencséje alkonyulóban, s velők a nemzeti törekvések és lelkiismereti szabadság csillaga kialvóban: e kettős esemény vezeti elénk a mult századot.

Ilyen auspiciumok után ki csodálkozik, hogy a magyar politika egymásután veszíti a teret, s a társul fogadott haza mind jobban halad az udvar pórázán vezetve a tartományok üdvözlő sora felé. A *pragmatica sanctio* a nemzetet szabad királyválasztásától is fölmentette, de annál jobban kötötte a felséges udvarhoz, Mária-Terézia király hálából, József fejedelem liberális és udvari politikából akarta a magyarságot elnivellálni. A rendi alkotmány nem az egész nemzetet, csak annak egy kiváltságos osztályát védte, ha védte; a nemesség, mely ezt az alkotmányt képezte, nem nemzetiség, hanem a kaszt érdekeit védte, midőn az uralkodó családdal egyesíté a magáét. A megyék ekkor csak házi ügyeiket kezelték, a diéták emléke jóformán kiveszett a köztudatból. József egész uralkodása alatt nem tartott diétát. Mária Terézia csak hármat, III. Károly szintén csak hármat, — szép kevés oly hosszú idő alatt. E rövid megjegyzésekből kiérezheti az olvasó, hogy a nemzeti politika s a nemzeti élet milyen süllyedésnek indult a XVIII. század folyamán. S az elsekélyesedett pangó élet magával vitt mindent. Vele együtt haladt a nemzeti oktatás, művészet, tudomány és az irodalom. Csak nagy nemzeteknek lehet nagy irodalmuk, s a kis magyarságnak milyen

irodalma volt a XVIII. századbéli? Kicsiny és elmaradott, miként a nemzeti élet, a nemzeti kultúra is ellapúlt, elsatnyúlt. Vázoltam már röviden az előbbi század szellemi állapotát, mely immár harmonizálva, szoros összefüggésben áll a közélettel.

Ily ódon viszonyok között valóban nagy istenáldása volt egy pár lelkes ember, a ki kimondja a jelszót, hogy nyelvében él a nemzet, hogy föl kell támasztani a magyar nyelvet, s általa a magyar nemzetet. E lelkes sereg az írók gárdájából került ki, a nyelv-művelést ők indították meg nemzeti politikából.

Egy eszme lelkesítette valamennyit: a parlagon hagyott magyarság érdeke. A komor szerzetesek reverendája alatt ugyanaz a szív dobogott, mint a világfi testőrök fényes formaruhája alatt; mind magyarok voltak ők testben és lélekben.

A bécsi írók s a deákizáló papok, a hagyományos népi költészet táblabirái és diákjai, a német irodalom hatása alatt élő tanárok mind a maguk módja szerint gondolták meg tervük kidolgozását. Ők az irodalmat nemzetkeltő és honmentő tényezőnek gondolták, benne találták meg a nemzeti lét alapját s annak szimbolusául tekintették. Így tehát méltán fordították rá minden gondjukat, törekvésüket, tehetségüket, méltán küzdöttek elvekért és diadalokért, a nemzeti nyelv és irodalom, a hazai kultúra és haladás, a magyar dicsősége és tisztelete, a nép ereje és boldogsága: ím ezek lettek volna diadalaik.

Köztudatba ment át, hogy semmi rendben sem lehetünk addig boldogok, míg a magyar nyelv és tudományok művelésére, fejlesztésére minden kitelhetőt meg nem tettünk; nem lehetünk addig boldogok, míg a nyugat nagy nemzetei mellé nem emelkedhetünk — nagy irodalom, tulajdon tudományosság, művelt nyelv, csiszolt ízlés és anyagi képességeink, közgazdasági erőnk segélyével. Teremteni kell tehát nagy irodalmat — s általa mindent; el kell hagyni a régit, mert az ócskaság, újat kell keresni, mert ezé a jövő. Meg kell ismertetni a külföld irodalmát, példát kell adni fordítások által a nemzetnek és csiszolni kell ízlését; olvasó közönséget kell teremteni, s mindezt csak azért, hogy megint a nyugat nemzetei mellé állhassunk, hogy velök egy időben, egy művelődéssel, egy akarattal haladjunk és részt kérjünk az emberiség életéből.

A nemzet vezetői érezték az irodalom és a közélet elmaradá-

sát, látták előre törni a nyugatot, fejlődni, virágozni az angol, francia, német irodalmat — megfogant lelkökben a nagy elhatározás, hogy fölemelik a nemzetet, megmentik veszélyeztetett klenodiumát, nyelvét és nemzetiségét.

E szent czél tüzelt író-t és író-embert; író-t, kinek volt tehetsége is, író-embert, kinek csak lelkesedése és akarata volt. E korban a lelkesedés magában is többet ért, mint máskor talán a legfényesebb tehetség érne. Irodalmunk lelkesedésből támadt, fejlődött és nőtt nagyra — de sajnos, kevés volt a tehetség e korban.

Az irodalom tehát kiemelkedik, nem eszthetikai, hanem politikai czélokot küzd meg; csodálatosan egyesíti magában a gyönyörködtetés és az izgatás eszközeit. Megmutatja, hogy a magyar még nem holt nyelv, szépsége és hajlékonysága vetekszik a görögével, sőt fölülmúlja az általánosan elfogadott és tisztelt latint; megmutatja, hogy ki lehet rajta tenni a francia szellem virágait, hogy megtűri a rím és a ritmus kapcsolatát a mérsékelt versformákban is; hogy tömör és tiszta, hogy fejlesztésre méltó és fejlődésre képes. Kiténik, hogy eddigi darabos, nehézkes, laza és erőtlen volta műveltelenségében gyökerezik, felverte az idegenszerűségek és tudatlanság gazza, s ellepte a köznapiasság gyomja. Az első kísérlet, mely e nagy parlagon gazt és dudvát irtott, fényes eredménynyel sikerült, e tudat szárnyat adott a törekvésnek, s vértette az akaratot, s táplálta a lelkesedést. Ily körülmények, ily hangulatok és jel-szavak között mozdult meg a nemzet, indult meg az irodalom, mely eleintén tévetegen és bizonytalanul, habozva és irány nélkül indult meg a mult század utolsó negyedében, míg végre a klasszicizmusban határozott irányt vett és magas czélt tűzött ki magának: modernné kívánt lenni, hogy európaivá legyen, tökéletes, fejlett akart lenni, hogy egy hatalmas nemzet hirdetője lehessen.

E czélra tehát megragadott minden eszközt, s a mint a más és más helyeken támadt ki az irodalom eszméje, a szerint lépett egy-egy új irány (iskola) fölszínre, magán hordozván alkotóinak, művelőinek szellemét, izlését, eszkökjárását. Innen van a XVIII. század négy írói (költői) iskolája, melyek nem czélra, csupán eszközre különböznek egymástól.

A klasszicizmus igazi művelői nem amaz irány munkásai, kik az antik hagyományok hatása alatt a magyar nyelv, verselés és

szellem szabadságát megnyűgözték, idegen formákba szorították, idegen világ szolgáivá tették. Kik mindezt, a régiek iránt vak tisztelgeből, a nemzetiség iránt dicséretes buzgalomból, öntudatlanul, de lelkesen szegődtek egy rég letűnt kornak idejét multa szelleme szolgáivá. Ők csak formákat találtak és műveltek, a lényeket és szellemet más derék férfiak keresték és találták meg: a klasszicisták.

ERDÉLYI PÁL.